

Dr VLADIMIR BAKARIĆ

Klasna i nacionalna pitanja u staroj Jugoslaviji i aktivnost Komunističke partije¹

Nacionalno pitanje i pitanja vezana za međunacionalne odnose nisu bili samo predmetom diskusija u posljednje vrijeme, nego su određene zbrke oko osnovnih pojmova našeg »nacionalnog pitanja« u stvari idejna baza i skretanja o kojima je ovdje riječ. Govorit ću zato više o predrasudama nego o samom razvoju nacionalnog pitanja, jer su one važnije za razumijevanje opće podloge onoga što se dogodilo i što se još događa — mada ne bi bilo zgorega reći nekoliko riječi i o samom razvoju nacionalnog pitanja u sadašnje vrijeme. Ali tome nije ovdje mjesto.

Govorit ću, dakle, o predrasudama, tj. o nečemu što ide u područje »ideologije« i što zahvaća upravo one sfere našeg društva koje žive i rade na područjima bliskim »ideologiji« odnosno ljudima koji se bave društvenim naukama i djelatnostima njima bliskim.

Osnovna predrasuda o kojoj, čini se, i treba govoriti, jest predrasuda u samom postavljanju ili pristupu nacionalnom pitanju danas. To nije pitanje svakodnevne političke prakse, koja je dala sasvim adekvatne osnovne odgovore i koja s pravilnih pozicija rješava novonastale probleme s tog područja, i zato kod osnovnih narodnih masa

¹ Iz knjige dr Vladimira Bakarića: *Društvene klase, nacija i socijalizam* (iz uvodnog izlaganja na Šestoj sjednici CK SKH 19. IV 1967), »Školska knjiga«, Zagreb 1976. godine, str. 2—14.

i radnih ljudi nema nikakvih (ili nikakvih većih) uzbuđenja oko tih pitanja. Oni reagiraju na nastale (prave i nametnute) probleme pravilno i razumno.

Pitanje se postavlja baš na području »ideologije« i »ideologa«. Ovu riječ namjerno naglašavam i namjerno stavljam u navodnike. Upravo je riječ o ideologiji u punom rđavom značenju te riječi, tj. o onome što klasna pozicija osnovnih originalnih nosilaca te ideologije zamagljuje u razumijevanju stvarnosti.

Kod nas, naime, u Hrvatskoj (kao i drugdje) postoje velike nejasnoće u tretiranju »nacionalnog pitanja« na svim teoretskim i publicističkim područjima. Nedostaje mu marksistički pristup. Zato je u toj domeni slabo shvaćeno ono što je u obrazloženjima i tumačenjima suvremenih društvenih akata o toj stvari rečeno. Ta obrazloženja slabo prolaze kroz filtere spomenutih predrasuda. Nasuprot njima stvaraju se drugi kriteriji čak i za sasvim svakodnevni praktični život, kriteriji koji praksu svojih nosilaca nužno dovode u veće ili manje sukobe sa stvarnošću i sa svojom neposrednom okolinom.

Da govorim najprije o ekstremima. Kažu nam, na primjer, da je »negdje netko« rekao kako je za »opstanak Jugoslavije« pozitivniji jedan (bilo koji) srpski četnik nego bilo koji hrvatski partizan (ili komunist). To, doduše, nije mogao izjaviti nitko tko ima makar ostatak zdrave pameti, ali takva rečenica odražava i samo potencira mišljenje nekih zaštitnika hegemonije pa biva prihvaćena kao stvarno »nečije« mišljenje, i to mišljenje protiv kojega »nema dovoljno otpora«.

Na drugoj se strani javlja mišljenje da je hrvatski »nacionalni« borac pozitivniji (pa čak i za socijalizam) nego hrvatski partizan (ili komunist) koji nema »jasnog nacionalnog stava«. U prikazu naše povijesti takvi ne diferenciraju baš uvijek ili ne diferenciraju dovoljno, hrvatske »nacionalne borce« od običnih ustaških provokatora.

Ovo su — kako rekoh — ekstremi. Čak malo »dotjerani«, odnosno pretjerani ekstremi. Na njima zato ne treba ništa graditi. Nisam ih iz tih razloga ni spominjao. Spomenuo sam ih samo zato da bih naglasio kako u našu literaturu i publicistiku, pa stoga i u jednu domenu javnog mišljenja, još nisu probili kao dominantni oni kriteriji koji mišljenja slična ovima odmah, smjesta čine neprihvatljivima. Pojavljuje se neka »nečvrstina« kriterija s kojom se onda barata samovoljno, već prema političkim potrebama i pogledima pojedinca upletenog u sličnu diskusiju.

Iz tih se razloga događa da se i o problemima jezika i njegovog razvoja ne diskutira uvijek na pravilnoj osnovi i da dolazi i do takvih polemika koje bi već odavno morale biti prevladane.

Ova je »nečvrstina« kriterija dovela i do toga da mnogi ocjenjuju četvrti (Brionski) plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije samo kao poraz sklonosti k velikosrpstvu i unitarizmu unutar Saveza komunista, a drugi samo kao poraz birokratskih i birokratsko-centralističkih snaga.

Baš zato mislim ovdje reći nekoliko riječi i o takvim problemima.

Korijenje se ovih današnjih neshvaćanja veže oko dva događaja u našoj nedavnoj historiji. To su postanak Jugoslavije i slom stare Jugoslavije. I jedan i drugi događaj u priličnoj su mjeri marksistički ocijenjeni, a Komunistička partija Jugoslavije iz oba je događaja izvukla pouke koje je i provjerila u praksi. Ipak nam se do danas vuku u nauku i publicistiku druge, ne dublje nego strane ocjene koje je praksa opovrgla, a koje mute i zamagljuju shvaćanja i današnjih problema.

Oko stvaranja stare Jugoslavije postoje kod nas u Hrvatskoj (i ne samo u njoj) uglavnom dva osnovna shvaćanja. Po jednom je ona nastala tako reći samo kao ostvarenje historijskih težnji naših naroda, pri čemu je aktualni moment njenog stvaranja zanemaren, odnosno prikazan nebitnim, pa takvo tumačenje najčešće vodi romantizmu i — u krajnjoj konzekvenci — unitarizmu i pokrivanju (i današnjih) hegemonističkih tendencija.

Drugo je tumačenje da je nastala samo nametanjem velikosrpske ili velikosrpske buržoaske hegemonije. U ovoj se drugoj varijanti ove teze »marksističko« tumačenje razlikuje od hrvatskog (nacionalističkog) buržoaskog samo po tome što jedni govore o velikosrpskoj hegemoniji, a drugi o hegemoniji velikosrpske buržoazije. Obje teze inače imaju isti »politički« pristup stvari.

Nije teško primijetiti da su u obje osnovne teze potpuno mimođeni dokumenti i ocjene revolucionarnog radničkog pokreta onog doba, kao i Lenjinove ocjene. To ispuštaju čak i oni historičari koji se zaista pošteno trude da budu objektivni, korektni i marksisti. Te se ocjene obilaze jer se autori s njima uglavnom ne slažu, a izbjegavaju otvorenu diskusiju. Oni češće diskutiraju s dijelovima takvih teza ne navodeći s kim zapravo diskutiraju. Najčešće pak diskutiraju s pogrešno prikazanim stavovima.

Lenjin (pa i revolucionarni radnički pokret) nije baš bezuslovno smatrao naprednim svaki pokret za otcjepljenje austrijskih Slavena od Austrije.

Pišući o Austriji, pred sam rat, Lenjin — u polemici s Rosom Luxemburg — ističe kako se u Austriji od dualizma razvija tendencija trijalizma i spominje kako se ova treća snaga (uz austrijske Nijemce i Mađare) sastoji od Slavena koji smatraju da je bolje ostati u Austriji i unutar nje se boriti za svoja prava, nego doći pod udar ili u domenu ili sferu interesa mnogo reakcionarnije carske Rusije. Zato ne postoje u to doba kod Slavena veće težnje za rušenje Austrije, i to Lenjin smatra »normalnim«.

Mada se ta ocjena — kako se čini — više odnosi na austrijske sjeverne Slavene nego na južne, ipak ona vrijedi i za nas.

S druge strane, nema sumnje da baš tada na našem terenu postoji borba između Austrije (Beča) i Rusije za dominaciju nad južnim Slavenima. Bez razumijevanja toga, mnoge se pojave u razvoju nacionalnog pitanja neće moći razumjeti. Ta se borba odražava i na hrvatska i na srpska (srbijska) shvaćanja i politiku toga doba. I nije zato ni čudo što su se i buržoaski političari — zahtijevajući samoopredjeljenje — opredjeljivali i za ostanak u Austriji i za izlazak iz nje, već prema svojoj ocjeni svjetske situacije i svoga položaja. (Buržoazija je već ranije prestala biti revolucionarnim elementom toga društva.)

Krajem rata situacija je bila opet radikalno izmijenjena. Carska Rusija je otpala revolucijom, a Austrija je bila pobijeđena i u njoj je opet »prijetila« revolucija. Ove činjenice naša historiografija obično zaobilazi. Ali nije to za ove naše svrhe baš niti tako važno. Važnija je jedna druga stvar.

U međunarodnom je radničkom pokretu srpski radnički pokret na početku prvoga svjetskog rata dobio najveća moguća priznanja. Smatra se da je on uz boljševike prvi (ili jedini) postupio u cjelini internacionalistički. Glasao je protiv rata i protiv ratnih kredita. Smatrao je — kao i Lenjin — da se tim ratom — između ostalog — ne mogu riješiti nikakva »nacionalna pitanja«. Kao što je poznato, taj se pokret izjašnjavao za slobodnu federaciju balkanskih naroda, pri čemu je više bio zauzet problemima balkanskog juga nego, recimo, pitanjem austrijskih Slavena. Čitav je tok događaja za vrijeme rata i poslije njega pokazao da su nosioci tih pogleda srpskog radničkog pokreta bili u pravu.

U našoj, međutim, historiografiji ovoga ili nema, ili su činjenice ispravno i pošteno iznesene (u manjini publikacija i naučnih radova), ali im nije data takva ocjena. Dominiraju drugi, »državni« stavovi. U pokušajima da se ti drugi stavovi prikažu marksističkim precijenjena je Lenjinova izjava da se »samo još Srbi bore za nacionalni opstanak«² i izjava o elementima oslobodilačkog rata na srpskoj strani i na njihov račun — uz dužno poštovanje prema patnjama srpskog naroda — ukrcan skoro čitav nacionalizam srpske buržoazije i vlade tokom i pri završetku rata. Potcijenjene su ocjene kao ove: »Junius (tj. Rosa Luxemburg, V. B.) sasvim je u pravu kad ističe odlučujući utjecaj 'imperijalističke atmosfere' u ovom ratu, kada kaže da iza Srbije stoji Rusija, da 'iza srpskog nacionalizma stoji ruski imperijalizam'...«³ Ili: »... nacionalni element u austro-srpskom ratu nema ozbiljno značenje u poređenju sa sveodređujućom imperijalističkom utakmicom«.⁴ Ili: »... današnji rat uopće nije slučajnost... On je bio predskazan odavno i upravo u takvoj kombinaciji i upravo po toj liniji. Bazelski kongres je jasno govorio o njemu pa je čak i predvidio da će kao povod za konflikt poslužiti Srbija.«⁵

Ove su ocjene potpuno u skladu s osnovnim ocjenama srpske socijaldemokracije na početku samog rata. I mi, komunisti, umjesto da ih prihvatimo i stavimo s ponosom na svoju zastavu — prešućujemo ih, stavljamo u zapećak, ili spominjemo, jer ih ne možemo izbrisati iz historije — mada ih je ova historija potvrdila.

Opća podjela svjetskog radničkog socijalističkog pokreta nije ostavila po strani ni srpski pokret. Ovaj čvrsto principijelan stav od početka, nisu zastupali ni svi srpski socijaldemokrati kroz čitav rat. I kod njihovog se jednog dijela javljaju ideje otprilike da se bar neke koristi mogu izvući iz pobjede saveznika nad centralnim silama pa da se može ostvariti ujedinjenje Južnih Slavena. Jedna njihova delegacija polazi i na Štokholmsku konferenciju (mada se izjašnjava za revoluciju u Rusiji). Stav o ujedinjenju Slavena pokušava iskoristiti i Pašić i srpska vlada; ipak, istini za volju treba reći da te stavove nije prihvatila sama partija.

Početne, principijelne stavove srpske socijaldemokracije naša je historiografija primila s krajnjom rezervom. Smatra ih »dogmat-skim«, neprilagođenim stvarnosti. »Slobodna balkanska federacija«

² V. I. Lenjin, Izabrana dela, t. 9., str. 22.

³ Isto, t. 10., str. 134.

⁴ Isto, t. 10., str. 136.

⁵ Isto, t. 9., str. 19.

nije realno bila na vidiku, a »nebriga« za »jugoslavensko nacionalno pitanje« tumačila se »dogmatskim« stavom o brizi samo za »svjetsku revoluciju«. Istina je drugačija. Jugoslavija, odnosno Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila je stvorena, ali ne na demokratskoj osnovi, ne na »rješenju nacionalnog pitanja« u tom dijelu Evrope, ne na stupanju na pozornicu novih demokratskih snaga, nego na osnovi buržoaske vladavine i gušenja revolucionarnih pokreta.

Naravno da je velika razlika da li je ta država nastala uz socijaldemokratsku ili revolucionarnu radničku agitaciju ili bez nje, odnosno uz njenu kritiku i aktivan drugačiji stav. Postojanje takve države pokazalo je da ona nije riješila ni nacionalno pitanje i da ga nije ni mogla riješiti, dakle, upravo ono što je srpski (i svjetski) revolucionarni pokret na početku rata tvrdio. Ova je činjenica (dakle, i kritika) otvarala vrata tom istom pokretu za daljnju revolucionarnu aktivnost i jačala ga. »Nedogmatičnost« u ovom pitanju zapravo je samo obični prijelaz na buržoaske pozicije (koje su u tom momentu kontrarevolucionarne) i otvaranje vrata buržoaskom nacionalizmu u samu partiju. To je srpska socijaldemokracija svojevremeno i bila osjetila pa mu se nastojala suprotstaviti. Na žalost, nije u tome izdržala dosljedno do kraja. Naša historiografija »pomaže« njene pogrešne ocjene, a ne pravilne stavove, te pomaže množenje zbrke i nepovjerenja u današnja shvaćanja.

Za isti se period o hrvatskom radničkom i revolucionarnom pokretu u toj stvari može malo govoriti. Gledajući s formalne strane, nije bilo ničega sličnog onome u Srbiji. Nije bilo stvarno revolucionarnog stava prema ratu. Organizacija partije je neaktivna gotovo do pred sam svršetak rata. Interesantno je napomenuti da — slično kao Pašić u Srbiji — i austrijska vlada pokušava »obnoviti« rad socijaldemokracije i angažirati je oko ispitivanja mogućnosti što povoljnijeg izlaska iz rata. Ona pokušava čak slati socijaldemokratskog predstavnika na »socijalističku« konferenciju u Stockholm.

Do obnove akcije i agitacije socijaldemokrata u Hrvatskoj dolazi pred kraj rata. I tu se javljaju različite tendencije. Jedna grupa računa s pobjedom saveznika i pravi planove za taj slučaj. Druga se osigurava prema privremeno povoljnijem položaju centralnih sila, a ona koja je pod utjecajem revolucije u Rusiji uskoro gubi na utjecaju. »Jugošlavensko nacionalno jedinstvo« počinje dominirati i pobjedu odnosi grupa koja je za »nacionalnu koncentraciju« svih snaga, tj. potpuno za suradnju s buržoaskim partijama. Razumije se da takav stav znači gubljenje svake veze sa stvarnim revolucionarnim

kretanjima u zemlji, pa čak i suprotstavljanje tim kretanjima. Demonstrantima od 5. XII ne daju iz redakcije socijaldemokratskog lista čak ni crvene zastave, i sudjeluju u vladi koja je na te demonstrante pucala.

Stvarna su revolucionarna kretanja ostala izvan domena djelatnosti vodstva socijaldemokracije. Tim kretanjima nije osnova »rješavanje nacionalnog pitanja«, nego dublje društvene promjene. Traže se ozbiljne društvene promjene i u gradu i na selu. Buržoazija i njeni ideolozi u to se vrijeme tuže na pomanjkanje »nacionalne svijesti« kod narodnih masa. Taj revolucionarni zamah ostaje bez stvarne revolucionarne platforme, izoliran i politički i društveno neoformljen. Nije sebi izradio ni socijalističku ni revolucionarno-demokratsko-buržoasku platformu. Za socijaldemokrate ovog tipa on nije bio interesantan. Naprotiv, sudjelovali su u njegovom gušenju kao ministri. »Rješavanje nacionalnog pitanja« ih je odvelo na pozicije buržoazije koja je u to vrijeme kontrarevolucionarna (ili tačnije: prijelaz na buržoaske pozicije ih je odveo na takvo »rješavanje nacionalnog pitanja«). Neki od tih našli su se kasnije kao ministri i u šestojanuarskim vladama i kao idejni podupirači te diktature, kao što su se neki vođe srpske socijaldemokracije našli u štabu Draže Mihailovića. I to je pokazalo da nije bilo nikakvih uvjeta za »rješanje nacionalnog pitanja«, uz pobjedu bilo koje strane u prvom svjetskom ratu. Pogrešan stav vodio je k slabljenju revolucionarne akcije u Srbiji, što je pomoglo razvijanju kasnijeg stava Sime Markovića u tom pitanju i vodilo promašaju u revolucionarnoj situaciji u Hrvatskoj i teškoj krizi radničkog pokreta i same Komunističke partije u vrijeme nakon rata, a čitav niz vođa do direktne izdaje.

Optužbe o »dogmatizmu« i »sektaštvu« vrlo su čudnovate. Pravo naroda na samoopredjeljenje postalo je vrlo popularno upravo u doba oktobarske revolucije. Uzdrmalo je države i vlastodršce. Proglasili su ga i proveli upravo oni koji su se »dogmatski« borili za »svjetsku revoluciju«.

Istovremeno su i pokazali da se bez revolucije to pravo u to vrijeme (u Evropi) ne može ostvariti. »Realizam« nedogmatskih vodio je k slabljenju revolucionarnog pokreta i jačanju kontrarevolucije, a nije ostvarivao ni one parcijalne zahtjeve u ime kojih je napuštao principe. Dosljedni bi »dogmatizam« otvarao vrata daljnjoj revolucionarnoj akciji i ubrzavao društvene procese i preobražaje.

I iz ovoga je, možda, dovoljno vidljivo kako je plitko i neozbiljno za »neriješeno nacionalno pitanje« optuživati samo velikosrpski he-

gemonizam i srpsku buržoaziju onoga doba. Nekoliko sam puta imao prilike govoriti i upozoravati na to kako se držala hrvatska buržoazija i kako je tražila zaštitu od svoga naroda baš kod te organizirane srpske države i savezničkih trupa. Ne mislim to ovdje ponavljati. Proces »smirivanja« revolucionarne situacije trajao je najmanje do 1923. godine, pa čak i do početka svjetske krize.

Današnje teze koje potcjenjuju momenat kada je stvarana stara Jugoslavija ne samo što onemogućuju pravilno razumijevanje toka događaja, nego griješe u ocjenama i današnjih kohezivnih momenata same zemlje. Nešto što je nastalo na reakcionarnoj bazi nije jednako onome što je nastalo na revolucionarnoj i demokratskoj bazi — mada se sastoji od istih naroda. Zajednicu tih naroda upravo čini sistem veza i odnosa koji ih povezuju u zajedničkom životu, a ne puko postojanje tih naroda. Narodi su isti — zajednica nije.

Druga je greška — baš danas često ponavljana — tvrdnja da je stara Jugoslavija bila slaba zato jer je »nacionalno pitanje« bilo »neriješeno«. Pokazali smo da i nije moglo biti riješeno. Slabost je bila dublja, a ovo »pitanje«, odnosno njegovo »nerješavanje« samo jedna od manifestacija i komplikacija tih slabosti. Političke konzekvence tih dviju ocjena su različite. Ova pogrešna ocjena ostaje na buržoaskom »nivou« i svodi »nacionalno pitanje« u sferu samo »političkih« zahtjeva, tj. sferu parlamenta, ustava i sličnih ustanova, a sve u okviru istih društvenih odnosa. Rješenja — razumije se — nema, te tvrdnja služi samo politikantskim svađama i kavanskoj »politici«.

Postavlja se pitanje: zašto mi nismo više inzistirali na raščišćavanju tih shvaćanja. U političkoj praksi smo ih, razumije se, raščistili ali u ovoj »idejnoj« sferi nismo dovoljno. Nismo za to imali naročito interesa sve dok takva pogrešna shvaćanja nisu počela kvariti i rđavo utjecati na aktualne događaje i politiku. Mislili smo da je raščišćavanje tih stvari posao stručnih ljudi i nadali smo se da će se dovoljno marksista osposobiti za taj posao.

Drugo pitanje o kojem je u posljednje vrijeme bilo opet mnogo diskusije jest pitanje sloma stare Jugoslavije. Jedna je teza da je ona tako brzo propala, jer to više nije bila ona monolitna država s monolitnom srpskom vojskom, nego višenacionalna država i vojska, u kojoj su bili pripadnici potlačenih nacija, koji nisu imali nikakvog interesa da brane zemlju. »Izdali« su Hrvati, Slovenci, Makedonci itd. Druga je teza — ta ista, samo s tim da su te potlačene nacije bile u pravu što se nisu htjele boriti, jer »nisu imale šta braniti«.

Obje su teze nacionalističke i lažne.

Najprije treba reći da je Komunistička partija ovdje pred drugi svjetski rat izgrađivala i izgradila čvrst i pravilan stav. I da ga je provodila sa svom odlučnošću. To je najvažnija razlika od situacije u prvom svjetskom ratu.

Pred nadiranje fašizma naša je Partija — s Titovim dolaskom na njeno čelo — najprije očistila svoje redove, oslobodila se zastarjelih shema i izgrađivala svoju liniju na objektivnoj analizi odnosa u svijetu i u zemlji.

U stvaranju Pučkog fronta napustila je (kao osnovnu) liniju jedinstva sa socijaldemokratima pod firmom jedinstva radničke klase, jer su ovi tu radničku klasu (kod nas) odavno napustili. Stvarala je Narodni front neposredno s radnim masama. Postojala je, od vremena do vremena, sklonost unutar partijskog rukovodstva da bude na repu buržoaskih političkih frakcija, tj. Udružene opozicije i — u Hrvatskoj posebno — Mačekove partije. Savladala je te slabosti. I rat zato nije dočekala nespremna.

Dva su događaja tu predstavljala — u neku ruku — kamen kušnje. Jedan je bio sporazum Cvetković—Maček, a drugi ocjena rata.

Kao što je poznato, prva je ocjena sporazuma bila da je to »prvi korak« u rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, uz rezervu da to rješavanje treba odmah nastaviti. I odmah, nekoliko dana kasnije, da je to razbijanje okupljanja demokratskih snaga — odnosno data mu je negativna ocjena. Danas se bilo počelo opet potezati pitanje ocjene tog sporazuma, vraćati se na ovu prvu ocjenu, mada je danas kud i kamo jasnija pravilnost druge ocjene. Vraćanje na prvu ocjenu je »mačekovskije« i od samog Mačeka.

Nikad, naime, nije bilo toliko jasno da je Maček išao u sporazum s princom Pavlom u strahu da se netko ne bi u ovoj zemlji sjetio da Hitleru pruži otpor u njegovoj ekspanziji. Maček nije vjerovao srpskoj buržoaziji da je dovoljno reakcionarna. To je sâm konačno i napisao. Zato je i taj sporazum morao biti reakcionaran i bez njegove se osude ni partija ne bi osposobila za svoj zadatak. Za rješenje »hrvatskog nacionalnog pitanja« on je bio negativan. Činio je hrvatski narod odgovornim za podupiranje Hitlera i njemačkog fašizma, što bi mu donijelo opću osudu nakon rata. Kaže se da Maček nije mogao »više« učiniti jer je sva srpska buržoazija i sve političke stranke bile protiv davanja većih pa i u sporazumu datih prava potlačenim nacijama. Naravno da su bili. Ali su bili i za sporazum, tj. za to da se Hitleru ne pruži otpor, a da se politička odgovornost za tu činje-

nicu prebaci na tuđa leđa. Zato su i »brusili noževe« da se osvete »izdajničkim« Hrvatima, odgovornim za tu podršku. A da nisu faktički podržavali sporazum — ne bi on trajao ni dva dana.

»Rješenje nacionalnog pitanja« ili »prvi korak« bio je fatalan »prvi korak« k crnoj budućnosti nacije. Trebalo ga je osuditi.

Ali protiv rata i otpora Hitleru bila je praktički sva buržoazija u Jugoslaviji. I generalštab i sve političke partije. Jednako Srbi kao i druge nacije. Pokazali su to svi kontakti koje je Partija u to vrijeme imala.

I tada — kao i sada — neki su ljudi kritizirali »sporost« nove vlasti u provođenju obećanih demokratskih mjera, izbora itd. Nikakve takve mjere i izbori nisu bili u planu niti su bili mogući. Te su se iluzije razbile za nekoliko trenutaka. I u našoj partijskoj štampi tog vremena bilo je takvih kritika. Kritizirana je npr. zakonska odredba o tome da pravo glasa građanin u banovini Hrvatskoj stječe tek sa 25 godina kao nepovjerenje u omladinu, uz upozorenje da se u Jugoslaviji drugdje stječe punoljetnost sa 21. godinom. Tito nam je odgovorio, neka se ne bavimo glupostima, jer je očigledno da nikakvih izbora neće biti, pa neće glasati ni oni ispod ni oni iznad 25 godina. I danas se zna da nikakvih izbora nije bilo, ali se pomno čitaju »dokumenti« o »zadacima« (zapravo propagandni papiri) i na osnovi njih tumači historija. A jedini je »zadatak« tog sporazuma bio — spriječiti otpor Hitleru.

Očigledno je da izgledi za »rješenje nacionalnog pitanja« bez dubokih demokratskih promjena ni u to vrijeme nisu postojali.

Drugi je važan momenat bio ocjena rata. Komunistička partija Jugoslavije je još prije napada hitlerovske Njemačke na SSSR donijela odluku da brani Jugoslaviju. To je drugačija odluka od one koju su donijeli srpski socijaldemokrati na početku prvog svjetskog rata. Ipak ona ne sadrži »obranu svoje buržoazije«. Uostalom, ta je buržoazija bila protiv rata, bila je za kapitulaciju pred Hitlerom. I to kako ona hegemonistička, tako i ova »nacionalna« i nacionalistička. Nismo branili njene interese, nego interese naroda protiv porobljavanja. Zbog toga smo i bili s njom u sukobu. Bili smo spremni sudjelovati u ratu koji je imao u sebi revolucionarne elemente.

Nismo to ostvarili. Nismo mogli organizirati otpor jer je protiv njega bio sav stari aparat. Jugoslavija je sramotno propala. Ali smo zato povelili pravi revolucionarni rat. I taj je ostvario bratstvo među narodima u zajedničkoj borbi, i nacionalno oslobođenje tih naroda.

Ostvarujući na taj način »rješenje nacionalnog pitanja« naši su narodi ne samo osigurali svoju budućnost, nego su unijeli niz novih momenata u suvremenu historiju. Dokazali su da vrijeme gušenja i podjarmljivanja malih naroda prolazi nepovratno i pokazali da u tim narodima postoje revolucionarne snage koje su u stanju prihvatiti takvu borbu i pod najtežim uvjetima. To nam je osiguralo ugled u svijetu i stavilo nas u prvi red tvoraca novije historije.

Odvajanje »nacionalnog pitanja« od ove revolucionarne prakse i jest kritika, s buržoaskih pozicija, naše prakse, te usvajanje takve linije oduzima našem Savezu komunista, jedno od najjačih oružja, oružje ispravne ocjene stvarnih kretanja i odnosa snaga u suvremenom svijetu.

Mi smo se zato i nastojali suprotstaviti takvom kritiziranju stavova Partije od prije rata.

Jasno je da je uz ovakve pogrešne ocjene pokretačkih snaga i objektivnih uslova nacionalnih pokreta u nedavnoj prošlosti teško shvaćati i današnje momente razvoja međunacionalnih odnosa kod nas (a i u svijetu).

Konkretna promjene, koje su kod nas nastajale u vezama među našim narodima i sistemu odnosa, ne mogu, također — uz ovakva gledanja — biti ispravno shvaćene. Te veze ne mogu biti jednake onda kad se suradnja među narodima u izgradnji socijalizma (u društvenoj bazi) sastoji u zajedničkom tržištu za robu široke potrošnje i zajedničkoj državnoj (ili sličnoj) kasi na tržištu proširene reprodukcije, i onda kad na ovom drugom tržištu vladaju neposredni proizvođači. Razumije se da ovi novi odnosi, odnosi koje upravo izgrađujemo, traže promjene u načinu i suradnje i međusobne pomoći. Društvo, zajednica se opet jednom mijenja, a dominantne figure na njegovim osnovnim mjestima su također promijenjene.

Stariji sistem — to ne treba ponavljati — otvarao je mogućnosti za nove neravnopravnosti među narodima i mućenje bratskih odnosa iako je — u početku — dao do tada neviđen polet u razvoju našeg društva i svih naših naroda.

Mijenjajući osnovne faktore društvenog sistema, mijenja se ponovno i osnovni sistem veza i odnosa među narodima. Materijalne, i ne samo materijalne odnose, formiraju drugi faktori, drugi ljudi, ljudi drugog osnovnog društvenog položaja. Ovo će vlastitom razvitku, kao i razvoju bratskih odnosa i međusobne pomoći dati novi zamah i polet. Bez toga bi se te promjene pokazale besmislenima.

Rješavajući kod nas ove nove odnose, unosimo i u današnje svjetske odnose među nacijama nove metode saobraćaja i nove načine rješavanja nekih osnovnih problema današnjice. Tu se opet nalazimo »na špici« svjetskih problema, te nam opet i ugled i uloga rastu. Nikada u historiji nisu naši narodi (pa i hrvatski narod) imali takvo počasno mjesto. I to baš zahvaljujući ovom revolucionarnom razvijanju društvenih i međunacionalnih odnosa.

Razumije se da se to ne može shvatiti ako su osnovni kriteriji za međunacionalne odnose ostali oni stari, oni iz crnih vremena kada su autori tih kriterija kao klasa već bili postali nemoćni da takve probleme uopće rješavaju. Zato takvi kriteriji ne samo da ne mogu pridonijeti razvijanju aktualnih veza među nacijama, nego stalno predstavljaju opasnost skretanja u sasvim reakcionarne vode.

Naš idejni rad bi na tom području trebalo bitno popraviti.